

Kansankielinen Raamattu suomen kirjakielen merkkiteoksena

Kaisa Häkkinen

Maailmassa on satoja kirjakieliä, jotka on luotu kristillisen sananjulistuksen ja Raamatun kääntämisen tarpeisiin. Näistä yksi on suomen kirjakieli. Se syntyi reformaatioaikana, kun kansan oma kieli otettiin käyttöön uudistuvan kirkon liturgisena kielenä. Uuden opin periaatteiden mukaan jokaisen piti saada kuulla ja lukea puhdasta Jumalan sanaa omalla äidinkielellään. Tätä varten tarvittiin suomen kirjakieltä, jollaista ei ennestään ollut. Keskiajalla suomeksi oli kirjoitettu vain erisnimiä ja joitakin satunnaisia lausekatkelmia muunkielisen tekstin joukkoon.

Kirjallinen kulttuuri tuli nykyisen Suomen alueelle jo keskiajalla, mutta sen kielinä olivat kirkollisissa ja opillisissa asioissa latina ja maallisen vallan palveluksessa ruotsi ja jossakin määrin alasaksa. Luku- ja kirjoitustaito olivat harvinaisia, eikä edes niiden opiskelu ollut mahdollista suomen kielellä. Kouluja oli vain muutama, ja niissä opiskeltiin kirkonmiehen uralla tai kruunun palveluksessa tarvittavia tietoja ja taitoja. Tavallinen kansa oppi ammattinsa käytännön töitä tekemällä ja kokeneempien esimerkkiä seuraamalla.

Ensimmäiset suomenkieliset tekstit

Mikael Agricola tunnetaan suomen kirjakielen perustajana, mutta hän ei ollut ainoa eikä edes ensimmäinen, joka reformaation hengessä käytti kansan omaa kieltä kirkon toimissa tarvittavien tekstien kirjoittamiseen. Nykypäiviin asti on säilynyt muutamia käsikirjoituksia, jotka ovat vanhempia kuin Agricolan samansisältöiset painetut julkaisut (tarkemmin Pirinen 1962). Kielellisten vertailujen avulla voidaan osoittaa, etteivät nämä tekstit ole Agricolan kynästä lähtöisin.

Käsikirjoituksista laajin on 144 paperilehteä sisältävä Westhin koodeksi. Siihen sisältyy täydellinen kirkkokäsikirja, messu ja sielunhoidon opaskirja. Lisäksi käsikirjoituksessa on melkoinen määrä kirkkolauluja nuotteineen. Koodeksin ydinosat on kirjoittanut tai kopioinut Rauman kappalainen ja koulumestari Mathias Westh, jonka nimi tai nimikirjaimet näkyvät käsikirjoituksessa useassa kohdassa. Koodeksiin sisältyvän käsikirjan nimiösivulla on vuosiluku 1546, mutta sisältö on ainakin osittain vanhempaa, koska siitä puuttuu monia ruotsalaiseen kirkkokäsikirjaan vuonna 1541 tehtyjä uudistuksia. Vanhin suomenkielinen messukaava löytyy Kangasalan seurakunnalle kuuluneen Missale Aboensen lisälehdiltä. Sen on kirjoittanut seurakunnan kirkkoherra Lasse Henriksson. Edellä mainitun Mathias Westhin tavoin hän lienee saanut oppinsa kotimaassa, koska kumpaakaan ei mainita ulkomaisten opinkävijöiden joukossa.

Muissa vanhimmissa käsikirjoituksissa ei ole merkintöjä, joista voisi päätellä tekijän. Mahdollisina kirjoittajina tulevat ensimmäisiksi mieleen ne suomalaiset opiskelijat, jotka tutustuivat reformaatioon sen syntysijoilla Wittenbergissä. Reformaation vaikutus alkoi tuntua Suomessa jo 1520-luvulla, kun Turun pormestarin poika Petrus Särkilahti palasi opiskelumatkaltaan Keski-Euroopasta. Paulus Juustenin kirjoittaman Suomen piispainkronikan mukaan Särkilahti oli ensimmäinen ”wittenbergiläisten joukosta”, mutta historiallisista lähteistä ei löydy varmistusta sille, että hän olisi todella opiskellut juuri Wittenbergissä. Hänestä tuli Turun katedraalikoulun koulumestari, joka opetti ”oikean apostolisen opin alkeita” muun muassa nuorelle Mikael Agricolalle. Tämä oli aloittanut koulunkäyntinsä Viipurissa, mutta siirtynyt vuonna 1528 opettajansa Johannes Erasmin kanssa Turkuun työskentelemään piispa Martinus Skytten kansliassa. Särkilahti kuoli kuitenkin jo vuonna 1529 Turussa raivonneeseen kulkutautiin, eikä häneltä tiettävästi ole jäänyt kirjallista perintöä.

Ensimmäiset varmasti Wittenbergissä opiskelleet suomenkieliset suomalaiset olivat Thomas Francisci Keijoi ja Canutus Johannis, ja heitä seurasi Simon Henrici Wiburgensis. Kotimaahan palattuaan Keijoi työskenteli Turun katedraalikoulun koulumestarina ja Canutus Turun kirkkoherrana, ja kumpikin on voinut kääntää tekstejä suomeksi. Yhtenä mahdollisena kääntäjänä kysymykseen voisi tulla myös vanhempi kirkonmies, arkkiteini Petrus Sild. Hän oli suorittanut opintonsa jo katolisena aikana, mutta hän otti myönteisen kannan reformaatioon ja testamenttasi aikanaan osan varoistaan suomenkielisen Uuden testamentin painattamiseen. Simon Henrici teki elämäntyönsä pääosin ulkomailla ja osallistui todennäköisesti Uuden testamentin suomentamiseen Wittenbergissä Mikael Agricolan ja tämän opiskelutoverin Martinus Teitin kanssa.

Vanhimmat käsikirjoitukset sisältävät enimmäkseen jumalanpalveluksissa ja kirkollisissa toimituksissa tarvittavia tekstejä ja lauluja. Niissä on jonkin verran raamatullisia sitaatteja, mutta yhtenäisiä Raamatun tekstejä on niukasti. Eniten niitä on Uppsalan evankeliumikirjan katkelmana tunnetussa käsikirjoituksessa, joka lienee laadittu melko pian vuoden 1536 jälkeen. Silloin koko Uppsalan kirkkoprovinsissa, Suomi mukaan lukien, veloitettiin järjestämään kansankielisiä jumalanpalveluksia ainakin tuomiokirkoissa ja mahdollisuuksien mukaan myös muissa seurakunnissa. Tukholman seurakuntaan oli nimitetty suomalainen saarnaaja jo vuonna 1533, ja viimeistään vuonna 1537 myös Turun tuomiokirkossa alettiin ruotsin ja latinan ohella käyttää suomea.

Uppsalan evankeliumikirjan katkelma on 12 foliokokoisen paperilehden laajuinen käsikirjoitus, joka sisältää pääsiäisajan jumalanpalveluksissa luettavia evankeliumi- ja epistolatekstejä sekä kaksi kollehtarukousta. Katkelman alussa olevat Johanneksen evankeliumin 18. ja 19. luvut, joissa kuvataan Jeesuksen kärsimyshistoria, on käännetty vuoden 1526 ruotsinkielisestä Uudesta testamentista, ja ne on varustettu passiolaulumerkinnöillä. Käsikirjoituksen löytäjä, Uppsalan yliopiston ylikirjastonhoitaja Otto Walde oletti aikoinaan, että käänös olisi Mikael Agricolan tekemä, mutta kielellinen vertailu osoittaa, että suomennos on riippumaton Agricolan vastaavista käänöksistä. Teksteissä on runsaasti sekä rakenteellisia että sanastollisia eroja. Agricola taivuttaa esimerkiksi Jeesus-nimeä vierasperäisen sanan tapaan Jeesusen, kun taas Uppsalan evankeliumikirjassa nimi on mukautettu suomen muoto-oppiin: Jeesus, Jeesuksen. Katkelmassa on myös kielellisiä erikoisuuksia, joiden suhteen käsikirjoitus poikkeaa Agricolan teoksista.

Se Wsi Testamenti

Reformaatioaikana Raamatun kääntäminen aloitettiin Uudesta testamentista, koska siitä löytyivät sekä evankelisen uskon perusasiat että tarpeelliset ohjeet niin seurakuntien toimintaa kuin tavallista kristillistä elämää varten. Uudessa testamentissa oli kuvattu Jeesuksen elämä ja teot, kristinuskon syntyvaiheet ja varhaiskristilliset ihanteet, joihin reformaatioaikana haluttiin palata. Uutta testamenttia tutkimalla oli mahdollista tunnistaa ne jumalanpalveluselämän piirteet, jotka eivät perustuneet jumalalliseen säätämukseen. Tällaisten inhimillisten lisäysten kriittinen arviointi ja mahdollinen poistaminen olivat reformaation ydinasioita.

Myös Agricola aloitti suomennostyönsä Uudesta testamentista. Elokuussa 1537 hän lähetti kuningas Kustaa Vaasalle Wittenbergistä kirjeen, jossa hän aneli taloudellista avustusta voidakseen jatkaa jo aloittamaansa Uuden testamentin kääntämistä Suomen kansan kielelle. Hän joutui toistamaan pyyntönsä seuraavana vuonna ja kertoi työn jatkumisesta, mutta vaikka tukea tulikin ja Wittenbergissä oli opiskelutovereita, jotka kantoivat osan taakasta, ei valmista tullut vielä moneen vuoteen. Agricola palasi Turkuun vuonna 1539, sai johdettavakseen Turun katedraalikoulun ja jatkoi kirjallisia töitään koulumestarin tehtävien ohella. Vuonna 1543 käänös oli jo niin pitkällä, että sille anottiin kuninkaalta painatuslupaa. Sitä ei kuitenkaan tullut.

Niinpä Agricola ehti julkaista sekä Abckirian että laajan Rucouskirian, ennen kuin kauniisti painettu ja komeasti kuvitettu Uusi testamentti lopulta ilmestyi vuonna 1548. Agricolan kaikki teokset painettiin Tukholman kuninkaallisessa kirjapainossa, jota johti mestari Amund Laurentsson. Häntä Agricola kutsuu eri yhteyksissä rakkaaksi ystäväkseen. Agricola puolestaan oli hyvä asiakas, sillä vajaan kymmenen vuoden kuluessa hän toimitti painoon peräti yhdeksän kirjaa.

Uudessa testamentissa on kaksi alkupuhetta, joista jälkimmäisessä Agricola kertoo omaan käännöstyöhönsä liittyneistä ratkaisuksista ja vaikeuksista. Hän korostaa sitä, että suomeksi ei aiemmin ollut kirjoitettu juuri mitään, ja siksi teksti saattoi olla lukijan silmissä ”outoo, kamalaa ja uudesti pantuu”. Ajan mittaan siihen kyllä tottuisi. Hän antaa myös ymmärtää, että hän kohtasi työssään ankaraa kritiikkiä ja vastustusta.

Sanamuotojen ja kirjoitustavan valinta tuottivat ongelmia, koska tarjolla oli useita toisistaan poikkeavia malleja. Agricola käytti lähteinään monia erikielisiä teoksia rinnakkain. Hänen pöydällään olivat perinteisen latinankielisen Vulgatan ja Lutherin saksankielisen Biblian lisäksi Erasmus Rotterdamilaisen julkaisema Uuden testamentin kreikankielinen teksti, Erasmusuksen latinankielinen käänös, ruotsinkielinen Uusi testamentti ja työn loppuvaiheessa myös ruotsalainen Biblia. Agricola ei asettanut näistä mitään ehdottomalle etusijalle, vaan hän saattoi vaihtaa lähdeä jopa kesken lauseen.

Agricola totesi alkupuheensa lopussa, että vaikka koko Suomen maa muodosti yhden hiippakunnan, siinä oli useita läänejä ja maakuntia, joilla jokaisella oli omat murteensa. Hän itse oli päättänyt käyttää ”Suomen kieltä” eli varsinaissuomalaista kielenpartta, koska Varsinais-Suomi oli ikään kuin muiden maakuntien äiti ja Turussa oli maan emäkirkko ja piispanistuin. Toisaalta hän totesi, että ”hädän tähden” oli mukaan otettu yhtä ja toista myös toisten maakuntien kielestä. Agricolan teoksiin sisältyi jo aiemmin käännettyjä kohtia, eikä Pernajassa syntynyt ja Viipurissa koulunsa käynyt Agricola välttämättä edes itse tuntenut kaikkia varsinaissuomalaisia kielenpiirteitä. Sitä paitsi kaupungissa kieli oli erilaista kuin maaseudulla. Arviolta noin 2000–3000 asukkaan Turku oli oman aikansa mittapuun mukaan suuri kaupunki, jonne tuli väkeä monelta taholta ja jossa eri kielimuodot sulautuivat yhteen. Martin Lutherin esikuvaa seuraten Agricola kyseli ilmeisesti neuvoja myös opiskelu- ja työtovereiltaan, jos sopivaa suomennosta ei muuten tahtonut löytyä.

Agricola ei nähnyt kielen vaihtelevuutta ongelmana. Päinvastoin hän totesi, että vaihtelu virkistää. Hän ei edes pyrkinyt johdonmukaisesti merkitsemään samaa äännettä aina samalla tavalla eikä valitsemaan yhtä tiettyä vaihtoehtoa eri murrevarianttien joukosta (tarkemmin esim. Häkkinen 1994). Agricolan teoksissa vilisee kohtia, jotka voidaan lukea monella eri tavalla merkityksen muuttumatta. Lukutavoissa on ollut vaihtelua myös Agricolan omana aikana, koska puhuttua yleiskieltä ei vielä ollut olemassa. Sellainen alkoi kehittyä vasta vähitellen, kun samoja tekstejä luettiin laajan maan eri kolkissa. Lopullisen muotonsa yleiskieli sai vasta 1800-luvun loppupuolella, kun suomenkielinen koululaitos syntyi ja kirjakieltä alettiin pitää myös puhekielen esikuvana.

Uuden testamentin jälkeen Agricola toimitti painoon käsikirjan, messun ja neljästä evankeliumista kootun passioharmonian eli kuvauksen Jeesuksen kärsimyshistoriasta. Sitten hän ryhtyi suomentamaan Vanhan testamentin kirjoja. Ensin hän julkaisi psalmit, sitten osia profeettakirjoista. Omassa alkupuheerunossaan hän joutui kuitenkin toteamaan, että koko Biblian suomentaminen oli toivottoman suuri urakka. Niinpä hän tahtoi kimalaisen tavoin imeä siitä ensin parhaat nesteet ja julkaista valikoiman tärkeimpinä pitämiään osia. Hän lupaili jatkoa, jos työ otettaisiin suopeasti vastaan, mutta vuoden 1552 jälkeen uusia suomennoksia ei enää ilmestynyt.

Niilo Ikola (1988) on osoittanut, että Agricola sai käännettyksi kaikkiaan noin 37 prosenttia koko Raamatusta, johon tänä aikana laskettiin kuuluvaksi myös apokryfikirjat. Vanhan testamentin kanonisten kirjojen ja Uuden testamentin muodostamasta kokonaisuudesta hän suomensi noin 41 prosenttia.

Ensimmäinen suomenkielinen Biblia

Mikael Agricolan kuoltua vuonna 1557 Raamatun suomentaminen keskeytyi pitkäksi aikaa. Hänen seuraajansa Paulus Juusten julkaisi vuonna 1575 messun, jonka liitteenä oli evankeliumikirja, mutta sen tekstit olivat lähes kauttaaltaan samoja, jotka Agricola oli jo kertaalleen kääntänyt.

Ensimmäinen vakava yritys koko Raamatun suomentamiseksi tehtiin vuonna 1602, kun kuningas Kaarle IX asetti työtä varten piispa Ericus Erici Sorolaisen johdolla toimivan käännöskomitean. Siihen kuuluivat tuomiorovasti Petrus Melartopaeus, Turun kirkkoherra Gregorius Martini Teit, Turun koulumestari Marcus Henrici Helsingius ja Viipurin koulun rehtori Christianus Bartholdi Ruuth. Työ ei kuitenkaan edennyt suunnitelmien mukaan, sillä Ruuth kuoli vuonna 1604, Melartopaeus vuonna 1605, Helsingius vuonna 1609 ja Teit vuonna 1615. Etenkin Helsingiuksen kuolema oli kohtalokas menetys, sillä hän oli Wittenbergissä perehtynyt Vanhaan testamenttiin ja Raamatun alkukieliin ja hankkinut arvokasta lähdekirjallisuutta käännöstyön tueksi.

Sorolaisen komitean työn tuloksista ei ole varmaa tietoa. Tukholmassa toimineen kirjanpainajan Christopher Reusnerin tiedetään käyneen Turussa vuonna 1616 ja esittäneen tuomiokapitulille, että hän voisi seuraavana vuonna tuoda kirjapainonsa Turkuun Raamatun ja muiden tarpeellisten teosten painamista varten. Tämä hanke ei kuitenkaan toteutunut. Riiasa sotilaspappina toiminut Carolus Pictorius tiesi vuonna 1622 kertoa eräissä uskonnollisessa kirjasessaan, että Raamattu olisi jo kokonaan käännetty suomeksi mutta ei vielä painettu. Ainoa konkreettinen todiste tehdystä työstä on kuitenkin vain erään kirjan kansitäytteestä löydetty käsikirjoituskatkelma, joka sisältää muutamia ensimmäisen Mooseksen kirjan lukuja.

Komitean johtaja itse keskittyi vanhoilla päivillään toimittamaan Postillaa eli saarnakokoelmaa, joka ilmestyi kahtena tukevana niteenä, ensimmäinen vuonna 1621 ja toinen vuonna 1625 tekijän kuoleman jälkeen. Se oli ensimmäinen suomenkielinen saarnakokoelma kautta aikojen. Postillaan sisältyvät evankeliumitekstit seurailevat melko tarkkaan Agricolan ja Juustenin käännöksiä, eikä niiden perusteella voi tehdä päätelmiä Raamatun käännöstyön edistymisestä. Joka tapauksessa Sorolaisen työn ansiosta Raamatun tuntemus lisääntyi suuresti sekä papiston että tavallisen kirkkokansan parissa, sillä ajan hengen mukaisesti Postillan saarnat olivat tarkkoja, moniosaisia selityksiä päivän tekstille.

Seuraava piispa Isaacus Rothovius oli täysin ruotsinkielinen, mutta hän jakoi Raamatun osia hiippakuntansa papeille suomennettaviksi. Vuonna 1630 hän ilmoitti käännöksen olevan valmis ja anoi rahaa sen painattamiseen, mutta anomus ei heti tuottanut tulosta. Vasta vuoden 1638 valtiopäivien yhteydessä Ruotsin hallitus teki päätöksen suomalaisen Biblian kustantamisesta. Samalla asetettiin toimikunta, jonka tehtäväksi tuli puuttuvien osien kääntäminen sekä koko käännöksen kokoaminen ja tarkastaminen. Työtä johti Turun tuomiorovasti Aeschillus Petraeus, joka oli syntyperältään ruotsalainen mutta oli Turkuun saavuttuaan paneutunut koko tarmollaan suomen kielen opiskeluun. Ryhmän muut jäsenet olivat Turun lukion teologian lehtori Martinus Stodius, Maskun kirkkoherra Henricus Hoffman sekä Piikkiön kirkkoherra Gregorius Favorinus, joka oli syntyjään hämäläismurteiden puhuja. Tavoitteena oli saada aikaan alkuteksteihin perustuva käännös, jossa olisi otettu huomioon myös Lutherin Biblian ajantasainen saksannos. Erityisen tärkeänä pidettiin, että kirja olisi puhdasta ja yhtenäistä suomen kieltä, jota ymmärrettäisiin kaikkialla maassa.

Vanhan testamentin suomennos valmistui jo vuonna 1640, joten nopeasta aikataulusta päätellen työryhmällä on täytynyt olla paljon valmista aineistoa käytettävissään. Työtä on jouduttanut myös se, että alkutekstien asemesta on usein pidetty esikuvana koko tekijäryhmälle tuttua ruotsalaista Bibliaa, vuonna 1618 painettua Kustaa Aadolfin Raamattua. Biblian syntyprosessia ja merkitystä on kuvattu monipuolisesti Jussi Nuortevan toimittamassa kokoomateoksessa Biblia 350, joka julkaistiin vuonna 1992 Raamatun ilmestymisen 350-juhlan kunniaksi.

Uuden testamentin uusi suomennos valmistui seuraavana vuonna, ja sen valmistelusta on säilynyt mielenkiintoinen dokumentti, Henricus Hoffmanille kuulunut Agricolan Uuden testamentin kappale, jossa on runsaasti tarkastus- ja korjausmerkintöjä. Niistä näkyy, että tarkastajat ovat suhtautuneet kriittisesti Agricolan käyttämiin itäsuomalaisiin murreaineisiin ja runsaaseen yhdysverbien viljelyyn. Toisaalta monet osuudet kelpasivat Bibliaan sellaisinaan. Tärkeä uudistus oli kieli- ja kirjoitusasun yhtenäistäminen ja johdonmukaistaminen. Esimerkiksi e:n ja ä:n vastakohta merkittiin nykykäytännön mukaan, kun Agricola oli vielä käyttänyt molempia merkkejä vapaasti vaihdellen.

Ensimmäinen suomenkielinen Biblia ilmestyi vuonna 1642. Se painettiin Tukholmassa Henrich Keyserin kirjapainossa kahden suomalaisen papin valvonnassa. Painatus kesti 65 viikkoa, ja painosmäärä oli 1200. Samoihin aikoihin myös Turkuun perustettiin Suomen ensimmäinen kirjapaino, mutta Biblian kaltaisen loistoteoksen painamiseen kotimaassa ei ollut vielä mahdollisuuksia. Biblian kuvituksena käytettiin samoja saksalaisia piirroksia, jotka koristivat myös vuoden 1618 ruotsalaista Bibliaa. Ylellisimmissä kappaleissa oli alussa kuparipiirros, joka esitti 15-vuotiasta kuningatar Kristiinaa. Osa painoksesta jaettiin kunnianosoitukseksi valtakunnan merkkimiehille siitä riippumatta, oliko heillä tarvetta tai edes mahdollisuutta lukea suomenkielistä Raamattua.

Ensimmäinen suomenkielinen Biblia oli suurvallan mahtipontinen tuote, aivan kirjaimellisesti suurteos, ja myös hinta oli sen mukainen. Niinpä kirjaa hankkivat käyttöönsä lähinnä seurakunnat, papit ja opettajat. Suurikokoinen, yli kuusi kiloa painava opus oli juhlava näky kirkon alttarilla, mutta tavalliselle kansalle se jäi etäiseksi. Muutenkin tähän aikaan Raamattuun perehtyminen tapahtui kuuntelemalla papin luentaa ja selitystä, ei itse lukien. Lukutaitoa alettiin määrätietoisesti levittää kansan pariin vasta 1600-luvun jälkipuoliskolla.

Luku- ja kirjoitustaitoisille vuoden 1642 Biblialla oli aivan erityinen merkitys, sillä laajasta ja kielellisesti suhteellisen yhtenäisestä teoksesta tuli kirjakielen malli pitkäksi aikaa. Vaikka suomen kirjakieltä ei tässä vaiheessa vielä johdonmukaisesti normitettu, Bibliaa käytettiin esikuvana ja sitaattien lähteenä uusia teoksia laadittaessa. Sisällön pyhyys antoi sille erityisen painoarvon ja kunnia-aseman kaikkeen muuhun kirjallisuuteen verrattuna.

Florinuksen sotaraamattu

Vuoden 1642 Biblia oli suuren kokonsa takia hankala käyttää ja kallis ostaa, joten käyttäjäkunta toivoi sen rinnalle pienempää, huokeampaa ja kätevämmän kuljetettavaa Raamattua. Turun hiippakunnan papisto teki asiasta virallisen anomuksen vuoden 1678 valtiopäivillä, ja pari vuotta myöhemmin kuningas antoikin luvan toiveiden mukaisen raamatunlaitoksen valmistamiseen. Toimittajaksi valittiin Paimion rovasti Henricus Florinus, joka oli julkaissut latinankielistä tietokirjallisuutta ja latinalais-ruotsalais-suomalaisen sanakirjan kouluopetuksen tueksi. Florinus yritti parhaansa mukaan korjailla Biblian neutraalia ja väritöntä sanontaa Raamatun alkutekstien mukaiseksi, vaikka tiukka aikataulu ei sallinutkaan perusteellista uudistustyötä. Uuteen käännökseen ei edes pyritty, ainoastaan tarkistamaan ja parantamaan entistä tekstiä. Monissa kohdin Florinus palasi Agricolan käännöksen kannalle.

Uusi testamentti valmistui vuonna 1683 ja Vanha testamentti kaksi vuotta myöhemmin. Kirjat painettiin Turussa piispa Johannes Gezeliuksen kirjapainossa, ja painosmäärän on arveltu olleen noin 2200. Kuvat, lukujen ingressit sekä osa marginaalimerkinnöistä ja esipuheista jätettiin tilan säästämiseksi pois. Teksti ladottiin tiiviisti kahdelle palstalle, ja sivujen koko oli puolta pienempi kuin vuoden 1642 Bibliassa. Kukin jae erotettiin omaksi kappaleekseen. Kirja tunnetaan sotaraamattuna, sillä esipuheessa vakuutettiin, että pienen kokonsa ansiosta ”se ilman vaivata taitaan myötä pitää kaikis sotavaelluksisa”.

Florinuksen Biblia tuli ahkeraan käyttöön siitä päätellen, että sen säilyneet, hyväkuntoiset kappaleet ovat nykyään paljon harvinaisempia kuin vuoden 1642 Bibliat. Juuri Florinuksen aikana Suomen kansaa alettiin tosimeielessä kouluttaa lukijoiksi. Gezeliuksen legendaarinen aapiskatekismus Yxi paras Lasten tawara ilmestyi ensimmäistä kertaa vuonna 1666. Gezelius suunnitteli opetusohjelmia, kirjoitti ja käänsi pedagogista kirjallisuutta ja järjesti koulutusta sekä kirkonpalvelijoille että seurakuntalaisille. Hän velvoitti papit ja lukkarit antamaan lukuopetusta, järjestämään kinkereitä ja valvomaan seurakuntalaistensa edistymistä. Tältä pohjalta on ilmeistä, että Biblia alkoi hiljalleen levitä myös tavallisen kansan pariin.

Kohti Vanhaa kirkkoraamattua

Ruotsin suurvalta-ajan päättyminen 1700-luvun alussa tiesi vaikeita aikoja myös Suomessa. Sotien, tulipalojen ja yleisen epäjärjestyksen keskellä kaivattiin lohdun sanoja Raamatusta, mutta kurjuutta lisäsi se, että Raamatuistakin oli pulaa. Sotaraamatut oli myyty loppuun, ja osa painoksesta oli tuhoutunut Turun tulipalossa. Turkulaiselle kirjanpainajalle H. C. Merckellille annettiin lupa uuden, huokean Raamatun painamiseen, mutta mistään ei löytynyt niitä varoja, joita työhön olisi tarvittu. Lisäksi Merckell kuoli, ja hänen leskensä onnistui vuonna 1733 julkaisemaan vain jälkipainoksen Florinuksen Biblian Uudesta testamentista.

Suomalaisen Raamatun puute tuotiin esiin monilla valtiopäivillä, ja vuonna 1747 kuningas antoi luvan uuden raamatunlaitoksen valmistamiseen. Painatuskustannukset jaettiin seurakunnille tuomiokapitulien ehdotuksen perusteella. Tekstin tarkistamiseksi ja korjaamiseksi Turun tuomiokapituli lähetti papistolle kiertokirjeen, jossa pyydettiin huomautuksia ja ehdotuksia. Vastauksia tuli kuitenkin niukasti. Niistä suurimman osan lähetti Pöytyän kirkkoherra Anders Lizelius, joka oli kotoisin Tyrvästä ja tunnettu hyvästä suomen kielen taidostaan. Hänet kiinnitettiin uuden Biblian toimittajaksi, jonka tehtävänä oli korjata vanhan painoksen painovirheet ja käännösvirheet, vaihtaa oudot ja sopimattomat sanat yleisesti ymmärrettäviin ilmauksiin ja kehittää oikeinkirjoitusta ajan tapaa vastaavaksi.

Vuonna 1754 Lizelius muutti Turkuun. Hän käytti korjaustyössä apunaan kansainvälistä lähdekirjallisuutta, ja työtä valvoivat piispa Johannes Browallius, professori Carl Abraham Clewberg ja professori Carl Fredrik Mennander. Henrik Gabriel Porthanin antaman todistuksen mukaan Lizelius teki tekstiin useita satoja korjauksia. Lizeliuksen oma kielitausta oli hämäläismurteissa, ja tämä näkyy selvästi hänen toimittamissaan teksteissä. Aiemmille Biblioille ominaisia lounaismurteisia lyhentyneitä muotoja oli vaihdettu pitemmiksi ja täydellisemmiksi ja sanojen kadonneita loppuvokaaleja palautettu.

Painatustyö aloitettiin saman tien, mutta se eteni takkuisesti kunnollisen paperin puutteen ja muiden kirjapainoon liittyneiden ongelmien takia. Lizeliuksen kannalta tämä ei ollut huono asia, sillä hänelle jäi enemmän aikaa tekstin muokkaamiseen. Raamattu valmistui vuonna 1758, ja se otettiin riemuiten vastaan. Vaikka painos oli kohtalaisen suuri, 4500 kappaletta, se meni kaupaksi muutamassa vuodessa, ja pian oli syytä ryhtyä suunnittelemaan seuraavaa laitosta.

Turun akatemian kirjanpaina Johan Christopher Frenckell sai vuonna 1769 erioikeuden uuden raamatunpainoksen julkaisemiseksi, ja taas pestattiin toimittajaksi Lizelius, joka oli tällä välin siirtynyt Mynämäen kirkkoherraksi. Näkyvin muutos, jonka Lizelius nyt teki Biblian kieliasuun, oli c-kirjaimen vaihtaminen k:ksi suomalaisissa sanoissa. Agricolasta alkaen oli ollut yleistä merkitä k-äännettä c-kirjaimella takavokaalien a, o, u edellä, ja vuoden 1642 Bibliasta alkaen näin oli tehty johdonmukaisesti. Ensimmäisessä suomenkielisessä sanomalehdessä, Suomenkielisissä Tieto-Sanomissa, jota Lizelius valmisti samoihin aikoihin, hän teki vielä rohkeampia oikeinkirjoituksen uudistuksia, esimerkiksi vaihtoi tietyissä konsonanttiyhityksissä pehmeät konsonanttimerkit b, d, g koviksi (culda, ramba, tunde -> kulta, rampa, tuntee). Raamatun kohdalla hän joutui kuitenkin sopeutumaan vanhaan käytäntöön.

Suunnilleen samoihin aikoihin Lizeliuksen jälkimmäisen Biblian kanssa valmistui Vanhan Suomen seurakuntien ja Inkerinmaan tarpeisiin 1500 kappaleen suuruinen raamatunpainos, Räävelin Raamattu, joka painettiin vuonna 1777 Räävelissä eli Tallinnassa. Sen suostui kustantamaan tallinnalainen kirjanpaina ja raatimies Axel Hindrich Lindforss, kun seurakunnilta tuli riittävästi ennakkotilauksia. Kirja muistutti sisällöltään Lizeliuksen ensimmäistä Bibliaa, mutta kirjoitusasussa oli samoja uudistuksia kuin jälkimmäisessä. Itse asiassa uudistuksia oli enemmän, sillä k-kirjaimella oli korvattu c myös vierasperäisissä erisnimissä, jotka Lizelius oli jättänyt vanhalle kannalle. Esimerkiksi Lizeliuksen Christus on Räävelin Raamatussa Kristus. Suomalaisen Raamatun historiaa tutkinut A. F. Puukko (1946) pitää ilmeisenä, että Lizelius osallistui tämänkin Raamatun toimittamiseen, vaikka päävastuu oli Tallinnan ruotsalaisen seurakunnan kirkkoherralla Johann Sverdsjöllä.

Lizeliuksen toinen Raamattu tunnetaan myös Vanhana kirkkoraamattuna. Se pysyi Suomen kirkon virallisena raamatunsuomennoksena aina vuoteen 1938 asti. Teoksen kieliasua kyllä vähitellen uudistettiin ja oikeinkirjoitusta ajanmukaistettiin uusien painosten myötä, mutta sisällöllisesti uutta, alkuteksteihin perustuvaa käännöstä ei yrityksistä huolimatta saatu aikaan. Vanha kirkkoraamattu oli siis käytössä koko sen ajan, kun suomen kielestä tehtiin kansallisen heräämisen myötä sivistyskieli ja yleissivistävää perusopetusta alettiin järjestelmällisesti tarjota suomen kielellä koko kansalle. Herätysliikkeiden ansiosta lukuharrastus lisääntyi myös siinä kansanosassa, joka ei pitänyt varsinaista opillista sivistystä tavoittelemisen arvoisena. Kirjakielen syntyajoista lähtien hengellinen kirjallisuus oli ollut vallitseva kirjallisuuden laji Suomessa, ja se säilytti valta-asemansa 1800-luvun lopulle asti, vaikka muutakin kirjallisuutta ilmestyi yhä enemmän. Hengellisen kirjallisuuden peruskivenä ja uskonnollisen tiedon lähteenä oli koko ajan Raamattu, josta saatiin aineksia muuhun kirjallisuuteen joko sellaisinaan tai mukailten.

Raamatusta tulee koko kansan kirja

Kun lasketaan yhteen kaikki Ruotsin ajan suomalaiset raamatunpainokset, jää kirjojen kappalemäärä selvästi alle 20 000:n. Autonomian alussa Suomen väkiluku kohosi jo yli miljoonan, kun Viipurin lääni yhdistettiin muuhun Suomeen. Vaikka kaikki kerran painetut suomalaiset Raamatut olisivat säilyneet tähän aikaan asti, niitä ei olisi riittänyt joka kotiin. Suuri osa oli jo ehtinyt tuhoutua aikojen kuluessa, ja enin osa säilyneistä kappaleista oli pappien ja seurakuntien hallussa.

Tilanne muuttui olennaisesti, kun Suomen Piipliaseura perustettiin vuonna 1812 (tarkemmin Kakkuri 2015). Hankkeen taustalla oli Lontooseen vuonna 1804 perustettu Britannian ja ulkomaiden Piipliaseura (British and Foreign Bible Society), jonka edustaja, skotlantilainen John Paterson saapui vuonna 1811 neuvottelemaan asiasta kenraalikuvernööri Fabian Steinheilin, piispa Jacob Tengströmin ja muun Suomen

kirjon johdon kanssa. Seuraavana vuonna Paterson kävi myös Pietarissa, jossa keisari Aleksanteri I:n kanssa sovittiin Venäjän Pipliaseuran perustamisesta ja suomenkielisten Raamattujen painattamisesta.

Seuran tavoitteena oli julkaista ja levittää Raamattua joko halpaan hintaan tai ilmaiseksi niin tehokkaasti, että niistä riittäisi oma kappale jokaiselle perheelle. Tuloksia alkoi näkyä nopeasti. Vuonna 1814 painettiin Pietarissa Uusi testamentti, josta seuraavana vuonna tehtiin painos myös Turussa. Koko Raamattu painettiin Pietarissa vuonna 1817, ja sen jälkeen latomukset siirrettiin Turkuun, jossa otettiin uusi painos. Työtä jatkettiin seuraavina vuosina, ja tarvittavat varat saatiin lahjoituksina ja jäsenmaksuina. Raamattujen painattamisen ehtona eivät siis enää olleet ennakkotilaukset ja myyntitulot. Pipliaseuran organisaatio levisi koko maahan, kun alueellisia seuroja perustettiin eri kaupunkeihin.

Uudet Raamatut eivät enää olleet statusesineitä, vaan ne oli tarkoitettu jokapäiväiseen käyttöön. Ulkoasu oli entiseen verrattuna vaatimaton. Kirjat olivat pieniä ja koristelemattomia, ja niistä oli karsittu kaikki sellainen aines, mitä ei pidetty aivan välttämättömänä. Esipuheet, kuvat, sisäiset viittaukset ja selitykset jätettiin pois. Suuri muutos vuonna 1838 oli luopuminen apokryfikirjoista, joista muutamat, etenkin Sirakin kirja, olivat olleet kansan erityisessä suosiossa.

Painotekniikka kehittyi, painosmäärät kasvoivat, julkaisutahti tihentyi ja Raamattujen menekki lisääntyi entisestään 1800-luvun jälkipuoliskolla. Kirjakauppojen määrä kasvoi, ja kirjoja levitettiin maaseudulle asiamiesverkostojen kautta. Lukuseurat ja kirjastot tekivät mahdolliseksi myös lainaamisen. Raamattujen kysyntä oli erityisen suurta herätysliikkeiden piirissä, ja niitä Pipliaseura tuki järjestämällä ilmaisjakelua. 1800-luvun lopulla Raamattu oli jokaisen halullisen lukijan ulottuvilla.

Johtotähdestä perinteen säilyttäjäksi

Vaikka Raamattujen määrä lisääntyi 1800-luvulla huikeasti, suomen kirjakielen kehityksen kannalta Raamatun merkitys väheni. Taitekohta oli jo Lizeliuksen aika 1700-luvun loppupuolella. Siitä lähtien maallinen kirjallisuus alkoi uudistua nopeammin ja rohkeammin kuin hengellinen kirjallisuus. Tämä näkyi konkreettisimmin kirjoitusasun kehityksessä. Vanhassa kirjakielessä oli perinteisesti merkitty ts-yhtymää kirjainyhdistelmällä, johon sisältyi z-kirjain, esimerkiksi catzoa tai cadzoa, mutta maallisessa kirjallisuudessa edistyneimmät kirjoittajat jättivät vieraat kirjainmerkit pois ja kirjoittivat nykysuomalaiseen tapaan katsoa. Raamatusta ts vaihdettiin ts:ksi vasta 1853. Samalla muutettiin perinteinen x-merkki ks-yhtymäksi. Maallisista teksteistä x oli kadonnut jo vuosikymmeniä aikaisemmin. 1800-luvulla Raamatun kielen korjaaminen oli käytännössä sitä, että sitä yritettiin saattaa muun kirjakielen tasalle.

Autonomian alussa Suomessa virisi kansanperinteen harrastus. Kansainvälisten esikuvien mukaan oivallettiin, että myös kansankulttuuri oli kulttuuria, joka oli säilyttämisen ja tutkimisen arvoista. Tähän liittyi Suomessa kansallisuusajattelu ja fennomania. Kun Suomessa enemmistökieli oli suomi, se oli hyvä syy ryhtyä uudistamaan ja monipuolistamaan suomen kirjakieltä ja parantamaan suomen kielen yhteiskunnallista asemaa. Samalla huomattiin, että vanha pipliasuomi oli kaukana siitä kielenparresta, jota kansa todella puhui. Ihannoitua kansanrunoutta löytyi eniten itämurteiden alueelta, ja näin syntyi pyrkimys kehittää kirjakieltä puhtaina ja alkuperäisinä pidettyjen itämurteiden suuntaan. Uutta mallia otettiin elävästä kansankielestä ja vuonna 1835 ilmestyneestä Kalevalasta.

Kansallisromantiikan hengessä tehtiin 1800-luvun puolimaissa yritys myös Raamatun kielen perusteellisemmäksi uudistamiseksi. Vuonna 1852 Turun Pipliaseura julkaisi raamatunpainoksen, jonka kieliasua ja oikeinkirjoitusta olivat korjailleet Helsingin yliopiston professorit Gabriel Geitlin ja Mathias Akiander. Samalla professorit julkaisivat muistion, jossa toivottiin uuden, kielellisesti ajanmukaisen

painoksen tuottamista. Papistolta pyydettiin lausuntoja asiasta, mutta ne menivät ristiin. Jotkut kannattivat uudistamista, jotkut pitivät sitä vaarallisena ja vahingollisena. Seurakunnilta saadut lisälausunnot eivät muuttaneet tilannetta sen selkeämmäksi. Lopulta päätettiin, että Ylivetelin kappalainen Anders Wilhelm Ingman, joka tunnettiin aktiivisena kielimiehenä ja joka oli hyvin perehtynyt Raamatun alkukieliin, palkattaisiin tekemään uutta, korjattua painosta ja tarkistamaan sisältöä alkutekstien mukaan.

Ingman oli oppinut suomen kielen jo lapsuudessaan, mutta hänen synnyinseutunsa Lohtajan murre oli aivan erilaista kuin se kieli, jota Helsingin akateemisissa piireissä harrastettiin. Koulunsa hän oli käynyt ruotsiksi. Niinpä hän ylioppilasaikanaan joutui opiskelemaan suomen kieltä määrätietoisesti. Hän hallitsi kielen rakenteen niin hyvin kuin se oli mahdollista kirjakielen vielä itsekin hakiessa lopullista muotoaan, mutta tyyli-ilajien erottaminen tuotti hänelle vaikeuksia. Hän käytti arkisia ja murteellisia sanoja ja ilmaisutapoja, jotka sopivat huonosti Raamatun arvokkaaseen tyyliin. Esimerkiksi Jesajan kirjan 24. luvussa kuvataan maailmanlopun merkkejä Ingmanin käännöksen mukaan seuraavasti: ”Maa rotkahtelee, maa ratkeilee, maa lelluu. Maa hoipertelee kuin juopunut, ja huiskuu kuin yömaja.” Häiritseväksi koettiin myös se, että Ingman suosi Kalevalalle ominaista alkusointua. Ingmanin toimittama Biblia painettiin vuonna 1859, mutta sitä ei hyväksytty viralliseksi raamatunkäännökseksi. Pohjanmaan herännäispapit ilmaisivat keisarille osoitetussa kirjelmässä huolensa siitä, että yksityishenkilö tai yksityinen seura voi noin vain ilman esivallan lupaa mennä muuttamaan Raamatun tekstiä. Ingmanin työ jäi ”parannuskokeeksi” ja kuriositeetiksi, joka tunnetaan Ingmanin ”Koetusraamattuna”.

Raamatun tarkistamista ja korjaamista jatkettiin tämän jälkeen komiteatyönä professori Geitlinin johdolla. Seuraavina vuosikymmeninä julkaistiin useita kielellisesti parannettuja Raamatun osia, ja vuonna 1886 koko käännösehdotus jätettiin kirkolliskokouksen arvioitavaksi. Ehdotus tyrmättiin täydellisesti, ja uusi komitea asetettiin jatkamaan työtä. Vanhan testamentin käännös hyväksyttiin vuonna 1933. Tämän jälkeen korjailtiin vuonna 1913 valmistunutta väliaikaista Uuden testamentin käännöstä, ja koko Raamattu hyväksyttiin kirkolliskokouksessa vuonna 1938.

Vuoden 1938 Raamattu pyrki noudattamaan tieteellisen tarkasti alkutekstejä, eikä se ollut kielellisesti innovatiivinen. Päinvastoin monissa tapauksissa oli tietoisesti säilytetty vanhoja sanoja ja sanontoja, jotka tämän ajan yleiskielestä olivat jo kadonneet tai katoamassa, kuten esimerkiksi jalopeura ja valistaa valaisemisen merkityksessä. Myös monet vanhan pipliasuomen länsimurteiset ilmaukset, esimerkiksi ehto ja nisu, oli säilytetty. Jo käännöksen valmistuessa oli selvää, että uudistustyö olisi jälleen pian edessä.

Kielen muuttumisen lisäksi myös kääntämisen periaatteet muuttuivat 1900-luvun mittaan. Kääntämisestä tuli akateeminen tutkimuskohde ja syntyi käännöstieteen nimitetty tieteenala, jonka piirissä kehitettiin kääntämisen teoriaa. Uranuurtaja oli Amerikan Pipliaseuran käännöstyön johtaja Eugene A. Nida, jonka kehittämiä periaatteita alettiin soveltaa sekä kansainvälisessä raamatunkäännöstyössä että käännöstieteen tutkimuksessa. Vuosisatojen ajan käännöksiä oli tehty kaksi- tai monikielisten kielenkäyttäjien kompetenssin varassa ilman erityistä koulutusta, ja etenkin Raamattua pyrittiin kääntämään mahdollisimman sanatarkasti, jotta sisältö säilyisi muuttumattomana. Nyt ymmärrettiin, että kielten ja niiden taustalla vaikuttavien käsitejärjestelmien väliset vastaavuussuhteet eivät olleet yksi yhteen. Käännettävä teksti alettiin purkaa merkityksellisiin osiin, ja ilmaukset rakennettiin alkutekijöistään uudelleen kohdekielelle ominaisella tavalla. Käännökseltä ei edellytetty sanatarkkuutta vaan dynaamista vastaavuutta: sen oli saatava lukijassa aikaan sama vaikutelma kuin alkutekstikin. Myös funktionaalista vastaavuutta alettiin pitää tärkeänä: kääntämisessä oli otettava huomioon laajempi teksti- ja asiayhteys sekä tekstin tyyli-ilaji.

Suomessa Nidan oppeja sovellettiin ensimmäisen kerran Suomen Pipliaseuran aloitteesta käynnistetyssä hankkeessa, jonka tavoitteena oli ymmärrettävän yleiskielisen käännöksen laatiminen Uudesta testamentista. Käännöksen rahoittivat ja julkaisivat Suomen kirkon sisälähetysseura ja Suomen Pipliaseura nimellä Uusi testamentti nykysuomeksi vuonna 1972. Käännös poikkesi huikeasti vuoden 1938 Raamatusta ja herätti aluksi vastustusta sekä uusien käännösperiaatteiden että rohkeiden käännösratkaisujen vuoksi, mutta se osoittautui hyvin käyttökelpoiseksi ja suosituksi rippikouluopetuksessa ja laajemminkin. Vuonna 1973 kirkolliskokous asetti komitean uudistamaan kirkkoraamattua samalta pohjalta. Tavoitteena oli uudistettu käännös, joka olisi myös hyvää kirjallisuutta. Lopputulos oli kuitenkin huomattavasti perinteisempi kuin Uusi testamentti nykysuomeksi, osittain siksi, että kirkolliskokous teki komitean käännökseen runsaasti muutoksia, joita perusteltiin viittaamalla luterilaiseen oppitraditioon ja vanhaan pipliasuomeen. Uusi käännös hyväksyttiin virallisesti käyttöön vuonna 1992.

Raamatun ainekset suomen kielessä

Raamattu on vuosisatojen ajan ollut suomalaisten ajattelua ja puhetta muovaava voima, ja ajan mittaan sen aineksista on tullut merkittävä osuus suomalaisten kielellistä identiteettiä. Suomalaisille on keskiajalta lähtien annettu kristillisiä, vierasperäisiä etunimiä, ja suuri osa näistä on peräisin Raamatusta (tarkemmin esim. Kiviniemi 1982). Osa nimistä on otettu käyttöön sellaisinaan, mutta tavallisempaa on ollut, että niitä on muokattu suomen kieleen paremmin sopiviksi. Heprealaisperäiset Anna ja Maria ovat vuosisadasta toiseen kuuluneet suosituimpiin naisten nimiin, ja niiden äännerakenne sopii erinomaisesti suomen kieleen. Miesten nimistä yleismaailmallinen suosikki on ollut Johannes. Suomessa Johannes tai sen muunnelma Juhani ovat olleet käytössä etenkin toisena tai kolmantena nimenä, mutta saman nimen lyhyemmät muunnelmat, esimerkiksi Juha, Juho, Jukka ja Jussi, ovat olleet yleisiä myös ensimmäisinä niminä.

Monet nimivariantit poikkeavat hahmoltaan niin paljon alkuperäisestä nimestä, ettei niiden vierasperäisyyttä välttämättä huomaa. Usein mainitaan Matti, Pekka, Maija ja Liisa esimerkkeinä aidoista, supisuomalaisista nimistä, vaikka ne alun perin ovatkin Matias-, Petrus-, Maria- ja Elisabet-nimien kansanomaisia muunnelmia. Raamatullisista nimistä on tullut suomalaisen etunimisysteemin peruskiviä.

Monet Raamatun nimet ovat tulleet käyttöön myös yleisniminä tai sellaisten osina. Esimerkkejä löytyy muun muassa kasvien nimistä: aaroninparta, maarianheinä, maariankämmekekä, maarianverijuuri, pietaryrtti. Syntistä ihmisluontoa voi nimittää vanhaksi aatamiksi, alaston on aatamin asussa ja kaulan etupuolella näkyvä kilpirusto on aataminomena. Naiset ovat eevan tyttäriä ja kavala petturi on juudas. Molok on otettu käyttöön tuotemerkkinä, jonka nimissä myydään maahan upotettavia jäteastioita.

Raamatun kautta suomen kirjakieleen on tullut runsaasti uutta sanastoa. Yksistään vuoden 1642 Biblia on tuonut yli tuhat uutta sanaa. Raamatun kautta on opittu Välimeren alueen maantietoon, historiaan ja kulttuuriin kuuluvia asioita ja niiden nimityksiä. Raamatusta on opittu eksoottisten kasvien ja eläinten nimiä, esimerkiksi nardus, palmu, setri, öljypuu; elefantti, leijona, kameli, leopardi, skorpioni, valaskala. Raamatussa mainitaan ylellisyysesineitä, esimerkiksi jalokiviä ja kallisarvoisia mausteyrttejä, hallitsijoiden arvonimiä, esimerkiksi farao ja majesteetti, ja paljon muuta sellaista, mitä tavallinen suomalainen ei omin silmin koskaan päässyt näkemään ja kokemaan.

Raamatun perintöä ovat monet juhlalliseen tyyliin kuuluvat ilmaisutavat, esimerkiksi sanaliittomuotoiset futuurit on tuleva ja pitää tuleman. Raamatusta on saatu yleiskieleen satamäärin sananlaskuja ja lauseparsia: ei osaa eikä arpaa, hoitaa leiviskänsä, hävityksen kauhistus, itku ja hammasten kiristys, kaikella on aikansa, kaiken pahan alku ja juuri, kunnia sille jolle kunnia kuuluu, kuurnita hyttysiä ja nielaista kameli, kätkeä kynttilänsä vakan alle, malka silmässä, munaskuita myöten, pestä kätensä jostakin asiasta, pukeutua

säkkiin ja tuhkaan, työmies on palkkansa ansainnut, viimeinen villitys. Näistä läheskään kaikkia ei löydy enää uusimmasta, uusin periaattein suomennetusta Raamatusta.

Pitkälti Raamatun antia on myös suomalainen voimasanasto. Perkeleet ja pirut on kyllä opittu tuntemaan balttilaisten ja slaavilaisten naapurien välityksellä jo ennen kirjakielen syntyä, ja helvetti on kuulunut vanhaan skandinaavisperäiseen sanastoon, mutta Raamattu on merkittävästi muovannut näihin liittyviä kansanomaisia käsityksiä. Saatana on heprealaisperäinen sana, joka on opittu nimenomaan Raamatusta ja siihen perustuvasta hengellisestä kielestä.

Raamattu ja nykysuomi

Luterilaisella kirkolla ei keskivertosuomalaisen elämässä ole enää nykyään niin hallitsevaa roolia kuin sillä oli aiemmin 1800-luvun loppupuolelle asti. Kunnallishallinnon uudistuksen myötä luotiin 1860-luvulla maallinen paikallishallinto, ja kunnat ja seurakunnat erotettiin selkeästi toisistaan. Tätä ennen papit olivat olleet pitäjissään eräänlaisia kunnanjohtajia, joiden persoonan kautta kirkko oli läsnä myös maallisten asioiden hoidossa. Kirkkoon kuulumisen, uskonnollisten perusasioiden opiskeleminen ja Raamatun tunteminen ainakin päällisin puolin olivat itsestään selviä asioita, toisin kuin nykyään.

Tästä maallistumisesta huolimatta Raamattu on edelleen niitä teoksia, joiden oletetaan olevan yleisesti tunnettuja. Raamatullisia aiheita on käsitelty ja käsitellään edelleen sekä taiteissa että populaarikulttuurissa. Sen varaan voi rakentaa jopa kansantajuista huumoria. Esimerkiksi suosituissa Fingerpori-sarjakuvassa on huomattavan paljon strippejä, joiden ymmärtäminen edellyttää Raamatun ja Raamatun kielen tuntemusta. Näitä on julkaistu myös erillisenä kokoelmana, Fingerporin Postillana.

Raamattua ei nykyään näy kirjamyyntitilastojen kärkipäässä, koska se jätetään tietoisesti Suomen Kustannusyhdistyksen laatimien bestseller-listojen ulkopuolelle. Joka tapauksessa Raamattu on edelleen se teos, jota suomalaiset kansanedustajat ahkerimmin siteeraavat puheissaan.

Suomen kielen tutkijalle Raamattu on todellinen aarreaitta. Käytettävissä ei ole mitään muuta teosta, jonka eri-ikäisiä painoksia tutkimalla voisi tehdä havaintoja suomen kirjakielen ominaisuuksista ja muutoksista yhtä pitkältä ajalta. Siinä heijastuvat eri aikakausien kielelliset käytännöt ja tavoitteet, ja Raamatun kääntämisestä on saatavissa myös käänösprosessiin liittyvää taustatietoa, jollainen muun kirjallisuuden osalta useimmiten puuttuu. Raamattu on ollut, on ja on aina oleva ainutlaatuinen merkkiteos suomen kirjakielen historiassa.

Kirjallisuutta

Häkkinen, Kaisa 1994: Agricolasta nykykieleeseen. Suomen kirjakielen historia. Werner Söderström osakeyhtiö.

Ikola, Niilo 1988: Mikael Agricolan suomentamat Raamatun kohdat ja niiden osuus koko Raamatusta. – Esko Koivusalo (toim.), Mikael Agricolan kieli. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kakkuri, Teemu 2015: Raamattuja Suomen kansalle. Suomen Pipliaseuran historia 1. 1812–1947. Suomen Pipliaseura.

Kiviniemi, Eero 1982: Rakkaan lapsen monet nimet. Suomalaisten etunimet ja nimervalinta. Weilin+Göös.

Nuorteva, Jussi (toim.) 1992: Biblia 350. Suomalainen Raamattu ja suomalainen kulttuuri. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Pirinen, Kauko 1962: Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen murroksessa. Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Puukko, A. F. 1946: Suomalainen Raamattumme Mikael Agricolasta uuteen Kirkkoraamattuun. Otava.